

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

125:4. 2005

Politiskt bruk av Förintelsen i karikatyrer i israelisk dagspress på minnesdagen för Förintelsen 1959–1993

Av Mikael Tossavainen

Förintelsen spelar, och har alltid spelat, en viktig roll i Israel. Med tanke på den stora andelen överlevande och anhöriga till offer i den israeliska befolkningen är detta föga förvånande. Därmed inte sagt att rollen som Förintelsen spelat alltid varit den samma, eller att det med nödvändighet går att tala om endast en roll. Förintelsens inflytande på det israeliska samhället har varit, och fortsätter att vara, både föränderligt och mångskiftande. Ett av de områden där Förintelsen spelat en betydande roll, är det politiska livet. Förintelsen har till och från brukats i politiska debatter och lärdomar som sägs ha dragits av nazisternas folkmord på Europas judar har ofta tjänat som argument för att rättfärdiga olika politiska beslut.

Förintelsen tycktes bevisa sanningshalten i den sionistiska tesen att den judiska frågan inte kunde lösas på något annat sätt än genom att judarna fick en egen stat. Det faktum att de tyska judarna var en av världens mest assimilerade och integrerade judiska minoriteter i en av världens ledande kulturnationer skyddade dem inte från Förintelsen. Detta kan med andra ord tyckas vara det tydligaste och samtidigt mest fruktansvärda beviset på hur angeläget det var för det judiska folket att implementera de sionistiska strävandena och upprätta en självständig judisk stat i Palestina. Trots detta hade ledande sionister mycket svårt att förhålla sig till Förintelsen under kriget och decenniet som följde. Anledningen till detta var att Förintelsen sågs som det största hotet mot det sionistiska projektets genomförande. På en konkret materiell nivå innebar den att nästan hela den förväntade framtida befolkningen i den judiska staten slaktats, och att källan till potentiell immigration därmed

Mikael Tossavainen, f 1976, är doktorand inom forskarskolan i historia vid Historiska institutionen, Lunds universitet. Han är verksam inom projektet *The Holocaust and European Historical Culture*, lett av Klas-Göran Karlsson, Lunds universitet. Tossavainen har bland annat skrivit "Calendar, Context and Commemoration. Establishing an Israeli Holocaust Remembrance Day", i *Echoes of the Holocaust. Historical Cultures in Contemporary Europe*, Klas-Göran Karlsson & Ulf Zander (eds).

Adress: Lunds universitet, Historiska institutionen, Box 2074, 220 02 Lund

E-post: mikael.tossavainen@hist.lu.se

i princip sinat. På en konceptuell nivå ansågs dessutom ett för starkt fokus på Förintelsen inverka menligt på det judiska folkets integrering i familjen av nationer i världen.

Som en följd av detta tog varken ledningen för Jewish Agency i Palestina eller senare den israeliska regeringen under ledning av David Ben-Gurion några egna initiativ för att införa nationella former för åminnelsen av Förintelsen. De första formerna var istället helt privata, genomförda av överlevande och anhöriga till offren, och de tog sig framförallt traditionella religiösa uttryck.

Samtidigt var dock Förintelsen en för stor och ohygglig händelse för att ignoreras på samhällslevelle nivå, och när den Judiska nationalfonden började planera för ett nationellt museum och Rabbinatet fastslog en minnesdag över Förintelsen, såg regeringen Ben-Gurion sig tvingad att agera i frågan för att åtminstone ge den nationella åminnelsen av Förintelsen en form och ett innehåll som passade staten och dess behov. 1953 fastställde det israeliska parlamentet Knesset utformandet av det nationella museet över Förintelsen, Yad Va-Shem, och 1959 antog man lagen om minnesdagen för Förintelsen och fastslog en gång för alla att Israel skulle minnas Förintelsen den 27:e dagen i månaden nisan.

Det datum som Rabbinatet valt, den 10:e dagen i månaden tevet, ansågs oacceptabelt eftersom denna dag skulle fostra en osund bild av Förintelsen. Den 10 tevet är en gammal biblisk fastedag som mer eller mindre fallit ur bruk. Rabbinatet ansåg att det vore lämpligt att minnas Förintelsens offer på denna fastedag, men regeringen och andra sekulära företrädare var emot. Anledningen till att regeringen inte kunde acceptera detta datum var, förutom den religiösa formen, även – och kanske främst – det religiösa budskapet. I och med att minnet av Förintelsen skulle högtidlighållas den 10 tevet skulle nazisternas folk mord på Europas judar sättas in i en lång kedja av olyckor och katastrofer som drabbat det judiska folket. Detta ville regeringen undvika, eftersom man såg Förintelsen som en unik händelse som inte borde kopplas samman med andra händelser, som till exempel Tempelns förstörelse, fördrivningen av judarna från Spanien 1492, korstågen och andra liknande katastrofer. Dessutom befarade man att högtidlighållandet av minnet av Förintelsen den 10 tevet skulle kunna komma att bekräfta det implicita religiösa budskap som följer med dagen. I ett teologiskt perspektiv drabbas judarna av katastrofer och motgångar som straff när de avfaller från förbundet som de slutit med Gud. Slutsatsen av detta perspektiv blir därför att endast bot och bättring

samt åttlydnad av de religiösa lagarna kan tjäna som en garanti för att Förintelsen inte skall upprepas. Detta var en syn på Förintelsen som den sekulära arbetarregeringen inte kunde acceptera.

Ett ytterligare skäl till att man inte ville förlägga minnesdagen för Förintelsen till den 10 tevet var att man då skulle riskera ett alldeles för ensidigt fokus på lidande och död. Den 27 nisan kom att ge minnet av Förintelsen en helt annan karaktär, som låg mer i linje med historiekulturen i Israel på 1950-talet. Valet av den 27 nisan kom sig av dess koppling till upproret i Warszawagettot, som bröt ut den 19 mars 1943, ett uppror som tidigt kom att stå i centrum för israelernas uppfattning av Förintelsen. Ghetto kämparnas hjältemodiga uppträdande och deras väpnade kamp mot nazisterna kom att utgöra både idealet för judiskt agerande under Förintelsen och samtidigt måttstocken mot vilken allt annat uppträdande mättes – och allt som oftast befanns otillfredsställande. Fokuseringen på väpnat uppror och hjältemod passade betydligt bättre med det israeliska historiemedvetandet under statens första decennier och låg mer i linje med de statssionistiska idealen än berättelser om lidande och död i ghetton och dödsläger. Under dessa år kom upproret i Warszawas getto att symbolisera Förintelsen för israelerna på ungefär samma sätt som Auschwitz gör idag. Veteraner från detta och andra uppror tillhörde den grupp av överlevande som hördes allra mest i den allmänna debatten kring Förintelsen. Vidare grundade dessa veteraner två kibbutzer, som kom att bli viktiga platser för stora minnesceremonier på minnesdagen för Förintelsen, nämligen *Lochamei Ha-Getaot* – ”Gettokämparnas kibbutz” – i Gallilén och *Yad Mordechai* – uppkallad efter Warszawagettoupprorets ledare Mordechai Anielewicz i söder, nära gränsen till Gaza. Minnesdagen som sådan reflekterar hur viktigt hjältemodet och kampen var i den israeliska historiekulturen vid denna tid. Dagens officiella namn fastställdes i lagen från 1959 till ”Minnesdagen över Förintelsen och Hjältemodet”.¹

Turerna kring utformandet av Yad Va-Shem och i än högre grad minnesdagen för Förintelsen torde med all önskvärd tydlighet visa att Förintelsen och minnet av den är en politisk angelägenhet. I det följande kommer jag att belysa det politiska bruket av Förintelsen i den israeliska historiekulturen, uttryckt

1. För en utförligare beskrivning av turerna kring tillkomsten av minnesdagen för Förintelsen, se till exempel James E Young, *The Texture of Memory. Holocaust Memorials and Meaning*, New Haven & London 1993, s 263ff, och Mikael Tossavainen, ”Calendar, Context and Commemoration – Establishing an Israeli Holocaust Remembrance Day”, i Klas-Göran Karlsson & Ulf Zander (eds), *Echoes of the Holocaust. Historical Culture in Contemporary Europe*, Lund 2003, s 59ff.

på minnesdagen för Förintelsen genom politiska karikatyrer i dagspressen. I detta syfte skall jag nedan ta upp ett antal teoretiska nyckelbegrepp.

Historiemedvetande, historiekultur och historiebruk

Det är en stor skillnad mellan det förflutna och historien. Det förflutna saknar mening eller betydelse, medan historien är uppbyggd av en rad händelser och betingelser, behändigt arrangerade i en logisk sekvens av klara orsakssamband. Det faktum att historien tycks ha tämligen begränsade likheter med det förflutna, innebär emellertid inte att det förflutna och historien inte står i någon som helst relation till varandra. Historien är det förflutna givet mening.² Det förflutna är kaos medan historien är ordning. Historien utger sig för att förklara vad, och framförallt hur, saker och ting utvecklades. Denna mening byggs upp inom ramen för *historiemedvetandet*, vilket bäst kan beskrivas som mentala processer genom vilka mening skapas i nutiden mot bakgrund av tidigare erfarenheter och förväntningar på framtiden.³

Eftersom historiemedvetandet är ett mentalt fenomen, lämnar det inte några konkreta manifestationer som låter sig analyseras. Icke desto mindre påverkar historiemedvetandet ett samhälles – eller en annan minnesgemenskaps – sätt att bearbeta och återberätta det förflutna, det vill säga dess sätt att forma sin historia. Genom sin påverkan kan historiemedvetandet – eller snarare dess reflektion – skönjas i minnesgemenskapens *historiekultur*, förstådd som kulturella processer, produkter eller artefakter av olika form och innehåll som relaterar till det förflutna på ett eller annat sätt.⁴ Genom att studera historiekulturen i ett samhälle kan man analysera historiemedvetandet som ligger till grund för den och följaktligen förstå hur en specifik minnesgemenskap förser det förflutna med mening och vad denna mening är. Individens historiemedvetande utvecklas genom insocialisering i en *minnesgemenskap*, oavsett om det rör sig om en nation, en familj eller en fanclub. Av detta följer att individens förståelse av det förflutna i hög grad är en produkt av den historiekultur som hon insocialiserats i.⁵

2. Jörn Rüsen, "Historical Objectivity as a Matter of Social Values", i Joep Leerssen & Ann Rigney (eds), *Historians and Social Values*, Amsterdam 2000, s 60.

3. Klas-Göran Karlsson, "The Holocaust as a Problem of Historical Culture – Theoretical and Analytical Challenges", i Karlsson & Zander 2003, s 43.

4. Karlsson 2003, s 32.

5. Eviatar Zerubavel, *Time Maps. Collective Memory and the Social Shape of the Past*, Chicago & London 2003, s 5. För ett resonemang om det närliggande begreppet *kollektivt minne*, se till exempel Maurice Halbwachs, *On Collective Memory*, Chicago & London 1992.

En historiekultur står naturligtvis inte fri från samhället i övrigt utan måste ses i sitt sammanhang för att förstås. En av drivkrafterna bakom en historiekulturs utveckling är dess praktik, det vill säga hur historien brukas. Historien, berättelsen om det förflutna, kan brukas av olika grupper inom en minnesgemenskap i syfte att uppnå olika mål. Klas-Göran Karlsson har identifierat en rad olika sådana *historiebruk*, såsom till exempel vetenskapligt, existentiellt, moraliskt och ideologiskt bruk av historien.⁶ Ett annat, och i detta sammanhang särskilt intressant, historiebruk är det politisk-pedagogiska bruket, i det följande hänvisat till som politiskt bruk. Kännetecknande för detta bruk av historien är att enkla paralleller mellan det förflutna och nutiden dras och att historien används som direkt vägledning inför beslutsfattande i nutid och framtid utan att historiska samband problematiseras eller kvalificeras.⁷

Av tradition har vetenskapliga verk som behandlat historiekulturella frågor fokuserat starkt på historiografi, det vill säga skolböcker i historia och akademiska publikationer. Denna snäva avgränsning har medfört att andra viktiga historiekulturella produkter, som inte är en del av utbildningssystemet eller den akademiska världen, har osynliggjorts. Även om skolsystemet naturligtvis har en viktig roll i insocialiserandet i den nationella minnesgemenskapens historiemedvetande och det politiska bruket av historien ofta kommer till uttryck också inom såväl den akademiska som den mer allmänt pedagogiska sfären av samhället, finns det flera andra inflytelserika historiekulturella arenor. En arena och aktör som är av stor betydelse, inte minst för det politiska bruket av historien, är pressen.

Pressen som historiekulturell arena och aktör

Utvecklingen av pressen som arena för offentlig debatt har beskrivits av Jürgen Habermas.⁸ Benedict Anderson har tagit Habermas analys ett steg längre och noterat pressens betydelse vid konstruktionen av nationen genom dess förmåga att ge den läsande allmänheten en känsla av att tillhöra en gemenskap, en – med Andersons vid det här laget bevingade fras – *föreställd gemenskap*.⁹ Andra forskare har i sin tur pekat på pressens gemenskapsskapande

6. Klas-Göran Karlsson, *Historia som vapen*, Stockholm 1999, s 59.

7. Karlsson 2003, s 40.

8. Jürgen Habermas, *Borgerlig offentlighet. Kategorierna "privat" och "offentlig" i det moderna samhället*, Lund 1998, s 115.

9. Benedict Anderson, *Den föreställda gemenskapen. Reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning*, Göteborg 1992, s 43ff.

funktion även för andra minnesgemenskaper och dess roll som identitetsskapande faktor bland sina läsare.¹⁰

Det torde stå klart för var och en att pressen som offentlig arena inte är öppen för alla på lika villkor, och på så vis kan den läsande allmänheten med visst fog uppfattas som en "abstrakt samling individer, som tar emot intryck från medierna", en samling som saknar reell självständighet som individer i den offentliga debatten.¹¹ Under de senaste decennierna har det varit populärt att tillskriva medierna stort inflytande i egenskap av en maktstruktur, kapabel att leda den passiva massan i den ena eller andra riktningen, och på så vis forma "det kollektiva medvetandet".¹² På senare tid har man emellertid alltmer betonat att den läsande allmänheten inte enbart är en passiv massa som okritiskt tar in budskapet från en monolitisk press som strävar efter att upprätthålla ett samhällsligt *status quo*.¹³ Medieforskningen betonar numera också pressens beroende av läsarna.¹⁴ Det faktum att pressens budskap måste köpas – både bokstavligt och bildligt – tvingar producentledet att ta hänsyn till läsaren. Sålunda kan konstateras att trots att relationen mellan pressen och läsarna är långt ifrån symmetrisk, så är det inte fråga om någon envägskommunikation.¹⁵

Saken kompliceras ytterligare av att samhällets kulturella koder och mer eller mindre explicita värden som ses som centrala eller självklara sätter gränser för vilka frågor som kan dryftas och på vilket sätt debatten kan föras. Detta är en begränsning som är svår att definiera, men klart är att den går utöver pressens roll och funktion.¹⁶ I samband med det politiska bruket av ett historiskt fenomen som Förintelsen ligger det nära till hands att se historiemedvetandet som en central del av de koder och värden som sätter ramarna för hur historien brukas i pressen.

De israeliska koder och värden på vilka historiemedvetandet i Israel baseras är tätt anknutna till statssionism, pionjäranda, socialism, hjältemod och kamp, på både fält och slagfält. Statssionismen var den dominerande formen

10. Se till exempel Ulf Zander, *Fornstora dagar, moderna tider. Bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte*, Lund 2001, s 60, och Per-Olof Andersson, *Den kalejdoskopiska verkligheten. Lokal press, värdemönster och det offentliga samtalets villkor 1880–1910*, Växjö 2001, s 38f.

11. Habermas 1998, s 214.

12. Douglas Kellner, *Media Culture. Cultural Studies, Identity and Politics between the Modern and the Postmodern*, London & New York 1995, s 3.

13. John B Thompson, *Medierna och moderniteten*, Göteborg 1995, s 20.

14. Kellner 1995, s 3.

15. Thompson 1995, s 39.

16. Zander 2001, s 61.

av sionism i Palestina och i staten Israel under de första decennierna efter dess etablerande. Denna typ av sionism, som låg den socialistiska sionismen nära, var mycket framtidsorienterad och betonade byggandet av en bättre, godare och mer rättvis värld, en värld vars främsta uttrycksform är den judiska staten. Centrala händelser ur den judiska historien som passade den statssionistiska världsbilden och som appellerade till den första generationen israeler var historierna om Beitar, Tel Hai och framförallt Masada, det klippfort där de sista överlevande efter upproret mot romarna år 70 e v t hade förskansat sig och sedan begick kollektivt självmord hellre än att bli romarnas slavar. Beitar bär på en snarlik historia från ett annat uppror mot romarna och Tel Hai var en kibbutz i övre Galilén som föll efter ett angrepp från lokala araber. Dessa tre berättelser har inte bara hjältemodet gemensamt, utan även det faktum att de alla utspelar sig i Israels land. Detta är något typiskt för den tidiga sionistiska historiekulturen i Palestina, där den nära tvåtusenåriga judiska historien i diasporan helt ignorerades. I detta perspektiv tycktes judarnas historia ha stått still från Tempelns förstörelse och folkets fördrivning från landet, till dess att det återkom. Utan tillgång till landet hade folket ingen historia. Denna syn på folket speglades av synen på landet, vars historia i det judiska folkets frånvaro ignorerades. Klarast uttrycktes detta i den välkända klichén "ett land utan folk till ett folk utan land".¹⁷

I Israel har pressen haft en mycket stark position i konstruktionen och produktionen av ett visst historiemedvetande. Från det tidigaste upprättandet av det moderna judiska samhället i Palestina, byggt på sionistisk grund, hade pressen en viktig roll i sin egenskap av det enda massmediet under flera generationer. Radion nådde Palestina först i spåren av den brittiska armén som erövrade området under första världskriget och det kom att dröja länge innan radioapparaten var något som kunde återfinnas i varje hem. Televisionen kom till Israel först mot slutet av 1960-talet med de första provsändningarna 1968. Pressens ställning bland israeliska massmedier var med andra ord osedvanligt stark under lång tid, men den har under senare år fått konkurrens – inte minst sedan en andra TV-kanal tillkommit under 1980-talet och explosionen av utbudet av kabel-TV ungefär tio år senare.¹⁸

17. Yael Zerubavel, *Recovered Roots. Collective Memory and the Making of Israeli National Tradition*, Chicago & London 1995, s 31f.

18. För en vidare diskussion kring pressens betydelse för utvecklandet av kollektivt minne i Israel, se Eyal Zandberg, "Migrash Ha-Mishkachim shel Ha-Zikaron". *Nituach Gilonot Yom Ha-Shoah shel Ha-Itomim Ha-Yomiim Be-Israel 1948–2000*, Jerusalem 2004, s 17.

De dagstidningar som ingår i denna studie är sex av de sju tidningar som utkommit kontinuerligt under hela undersökningsperioden 1953–1993. Dessa sju tidningar är de två politiskt oberoende kvällstidningarna *Maariv* och *Yediot Acharonot*, den oberoende liberala morgontidningen *Ha-Aretz*, den av Arbetarpartiet ägda morgontidningen *Davar*, den av det socialistiska oppositionspartiet Förenade Arbetarpartiet och den socialistiska kibbutzrörelsen ägda morgontidningen *Al Ha-Mishmar* samt det nationalreligiösa partiets morgontidning *Ha-Tzofe*. Den sjunde dagstidningen som utkommit under hela denna period är den ultra-ortodoxa tidningen *Ha-Modia*, men eftersom denna tidning på grund av sina ägares tolkning av religiösa påbud inte har någon bildpublikation att tala om, finns där inte något material för en bildanalys. De tre första tidningarna är kommersiella tidningar och har en allmän spridning. *Yediot Acharonot* är den i särklass största tidningen med hälften av Israels tidningsläsare varje dag. De tre senare tidningarna är alla partipolitiska, och de två socialistiska tidningarna *Davar* och *Al Ha-Mishmar* lades ner 1993 respektive 1994 när deras moderpartier inte längre var intresserade av att finansiera deras fortsatta utgivning.¹⁹

Bilden som historiekulturell produkt

Historiker har av hävd undervärderat bildens betydelse och användbarhet som källa, detta trots att både bilden och olika former av bildmedier som film och television, vid sidan av det skrivna ordet, har haft en betydande roll i skapandet av föreställda gemenskaper och därmed influerat utformandet av nationella medvetanden.²⁰ På senare tid, inte minst efter Sovjetunionens fall och nationalismens återkomst till Östeuropa, kan man skönja ett nyvaknat intresse för bilden som källa och historiekulturell produkt – ofta i samband just med frågor som berör någon aspekt av det nationella.²¹

Förutom historikers traditionella tendens att undervärdera ickeskriftliga källor, har även en alltför snäv fokusering på estetik allt som oftast legat bilden i fatet vid bedömningen av vad som är intressant att ägna sig åt. Här torde ett romantiskt konstnärsideal har färgat av sig på historiker som sorterat bort massproducerade bilder och klichéartade bronsstatyer från listan över

19. Dan Caspi & Yehiel Limor, *The In/Outsiders. The Media in Israel*, Cresskill 1999, s 67ff.

20. Orvar Löfgren, "Medierna i nationsbygget. Hur press, radio och TV gjorde Sverige svenskt", i Ulf Hannerz (red), *Medier och kulturer*, Stockholm 1990, s 94.

21. Se till exempel Zander 2001, s 67; Young 1993, och Magnus Rodell, *Att gjuta en nation*, Stockholm 2002.

potentiellt intressanta källmaterial eftersom deras uttryckssätt ansetts daterade och sakna originalitet och konstnärligt värde. En estetiskt motiverad sortering av bilder kan dock knappast sägas vara den allra lämpligaste för en historiker som önskar förstå ett historiskt sammanhang.²²

Ett mer fruktbart alternativ till det estetiska närmandet till bilden som källa, är att söka utröna vad de vill förmedla – vad vill producenten säga betraktaren?²³ Detta är i högsta grad ett giltigt påstående vid analysen av materialet som är aktuellt i detta sammanhang. Det ligger i den politiska karikatyrns natur att den vill bibringa ett tydligt budskap, inte vara banbrytande inom utvecklandet av nya konstnärliga uttrycksformer. Sådana nydanande tendenser skulle antagligen inverka menligt på tydligheten och därför motverka karikatyrns syfte. Ett övergripande syfte som på ett eller annat sätt ligger till grund för alla de budskap som bibringas i alla bilder är att aningen bekräfta och vidmakthålla en social ordning eller att ifrågasätta och söka förändra densamma.²⁴ Politiska karikatyrer tillhör en genre av bildkonsten som av naturen är kritisk, men av detta följer inte nödvändigtvis att karikatyrerna syftar till att förändra det sammanhang i vilket de produceras. Deras kritik kan, vilket den följande analysen förhoppningsvis kommer att påvisa, lika gärna fungera bekräftande och förstärkande.

För att förstå vad bilden vill förmedla krävs kunskap om det sammanhang i vilket bilden producerats. Analysen är med andra ord starkt kontextberoende, vilket i sin tur omöjliggör utformandet av generell giltiga regler för tolkandet av bilders budskap. Den sortens generella riktlinjer skulle med nödvändighet tvingas vara så allmänt hållna att de skulle förlora allt förklaringsvärde och därmed i förlängningen göra sig själva värdelösa.²⁵ Med anledning av contextualiseringens stora betydelse kommer den följande analysen av de politiska karikatyrerna och deras plats i den israeliska historiekulturen att genomföras mot bakgrund av en beskrivning av det större sammanhang till vilka de hör och utan vilket de inte kan förstås.

De politiska karikatyrer som ligger till grund för analysen kan grovt sett

22. Lars M Andersson, Lars Berggren & Ulf Zander, "Bilden som källa", i Lars M Andersson, Lars Berggren & Ulf Zander (red), *Mer än tusen ord. Bilden och de historiska vetenskaperna*, Lund 2001, s 11.

23. Se till exempel Rune Johansson, "Samlande, lättförståelig och eggande? Kosacker, kultur och kvinnor i valaffischer från 1928", i Andersson, Berggren & Zander 2001, s 223ff.

24. Lars M Andersson, *En jude är en jude är en jude... Representationer av "juden" i svensk skämtpress omkring 1900–1930*, Lund 2000, s 80.

25. Andersson, Berggren & Zander 2001, s 11.

delas in i tre på varandra följande perioder utifrån innehållet i karikatyrerna. Analysen nedan är därför kronologiskt organiserad utifrån dessa tre perioder, grovt räknat 1959–1967, 1967–1982 och tiden efter 1982.

Statssionismens guldålder 1959–1967

Den israeliska allmänhetens intresse för Förintelsen har ökat kontinuerligt under de senaste decennierna, från att på 1950-talet ha varit tämligen lågt till att idag vara ett centralt ämne för historiekulturen i Israel. Detta förhållande kan även avläsas i israelernas attityder till minnesdagen för Förintelsen. År 1959, det första året efter det att Knesset, det israeliska parlamentet, stiftat lagen om minnesdagen, kan intresset för att högtidlighålla minnet av nazisternas folkdöd på Europas judar betecknas som svagt, åtminstone vad gällde de statligt anfallna formerna för högtidlighållandet. Lagen stipulerar inte enbart att det skall hållas en stor officiell nationell minnesceremoni i närvaro av premiärminister, president och andra höga ämbetsmän, utan även att kaféer, restauranger, biografier, teatrar och andra nöjesinrättningar skall hålla stängt för att inte bryta mot minnesdagens solenna karaktär.²⁶ Detta var inte alltid populärt.

Allmänhetens skepsis inför den nya lagen illustreras bland annat i en karikatyr publicerad den 6 maj 1959, där en israel avbildad som den arketypiske kibbutzmedlemmen iförd kortärmad skjorta, sandaler, tembelhatt och med den karaktäristiska locken i pannan, står och blänger irriterat på en stängd nöjesinrättning. (Figur 1) På programaffischen framgår att föreställningen som skulle ha visats är *Glada änkan*, men ordet "glada" har strukits över. I bakgrunden sitter en annan affisch med emblemet från det statliga Förintelsemuseet Yad Va-Shem.²⁷

Detta ointresse, i varje fall inför minnesdagens utformning, kom dock snart att trängas undan och dagen att accepteras. Förändringen i attityden kan noteras redan två år senare, i samband med – och sannolikt som en konsekvens av – rättegången mot Adolf Eichmann, som inleddes dagarna före minnesdagen för Förintelsen 1961. Eichmann hade varit en centralt placerad byråkrat i den nazistiska staten och även om han inte själv fattade beslutet om utplånandet av det judiska folket, så fyllde han en logistisk nyckelposition i genomförandet av "den slutgiltiga lösningen". Efter andra världskriget lyckas

26. "Martyrs' and Heroes' Remembrance Day Law, 5719–1959", *Laws of the State of Israel*, vol 13 5719–1958/59, p 120f.

27. FIGUR 1, "Haim Haya Tzarikh Lehatzig Bikhlal?", 6/5 1959, *Maariv*.

FIG. 1.

des han undkomma de allierade och flydde till Sydamerika. Israelerna fann honom i Argentina, där han levde under taget namn, och förde honom till Israel för att ställas inför rätta för sin roll under Förintelsen. Rättegången, som pågick under flera månader under 1961, fick enormt stor uppmärksamhet i Israel och bevakades dessutom av en lång rad utländska journalister. En av de senare var Hanna Arendt vars bok om rättegången, *Den banala ondskan. Eichmann i Jerusalem*, kom att bli en klassiker.

Rättegången var av största vikt för regeringen Ben-Gurion inte bara därför att man erbjöds en möjlighet att ställa en av det judiska folkets största fiender inför rätta, utan även för att man nu fick ett utmärkt tillfälle att påverka den israeliska allmänhetens syn på Förintelsen. Ända sedan 1950-talet, och ännu mer sedan upproret i Warszawagettot ställts i fokus för den officiella åminnelsen av Förintelsen i och med instiftandet av minnesdagen, hade oppositionen till vänster om arbetarregeringen använt sig av upproret i Warszawas getto som ett vapen i kampen om symboliskt politiskt kapital i den israeliska politiska debatten. Man hade lyckats etablera kopplingen till hjältarna från Warszawagettot med Förenade Arbetarpartiet och den socialistiska kibbutzrörelsen som grundat två kibbutzer till minne av dels ghettokämparna – *Kibbutz Lochamei Ha-Getaot* i Galilén – dels ledaren för upproret – *Kibbutz Yad Mordechai* i söder.

I många sammanhang har påpekats att Eichmannrättegången hade en viktig funktion i israelernas närmande till Förintelsens vanliga offer och överlevande, accepterandet av att det inte var någon skam i att inte ha kämpat mot nazisterna med vapen i hand, att de sex miljonerna mördade inte drog skam över det judiska folket genom att gå ”som får till slakt”. Den ökade förståelse och det växande intresse för Förintelsens vanliga offer, som blev resultatet av Eichmannrättegången, bidrog till att flytta fokus från den väpnade kampen i Warszawahettot till det vardagliga livets lidande och det diskreta hjältemodet i Förintelsens skugga.²⁸ Detta är dock en tendens som inte avspeglas i de politiska karikatyrerna, där denna – för det israeliska historiemedvetandet så centrala – tematik med hjältemod och lidande lyser med sin frånvaro.

Om de många och långa detaljerade vittnesmålen fungerade som en förklaring till varför inte fler gjorde uppror, så illustrerade rättegången i sin helhet styrkan i Ben-Gurions statssionism, som kunde fira nya triumfer. Skillnaden mellan då och där å ena sidan och nu och här å den andra kunde knappast ha presenterats på ett mer dramatiskt sätt än detta. Då, under Förintelsen, och där, i exilen, hade judarna varit hjälplösa offer för nazisterna. Nu, bara 16 år senare, här, i en självständig judisk stat, ställdes en av nazistregimens högsta koryfeer till svars för sina brott.

Denna statssionistiska syn på Förintelsen kommer till uttryck även i de politiska karikatyrer som publicerades under 1960-talet. I samband med just Eichmannrättegången publicerade *Maariv* den 11 april 1961 ytterligare en teckning med den arketypiske israelen i tempelmössa. (Figur 2) I detta sammanhang är han klädd i en svart fotsid domardräkt. I högerhanden håller han Justitias vågskålar och under vänsterarmen håller han en lagbok. Nedanför honom står det judiska folkets största fiender: Amalek, Haman, en inkvisitor, Chelmnitzky och Hitler. För att ytterligare förtydliga det statssionistiska budskapet, att det judiska folket nu inträtt i en ny era av självständighet och med möjlighet att försvara sig, finns det en överskrift: ”Denna gång – inte offer utan domare”.²⁹ Tydligare än så kan det statssionistiska bruket av Förintelsen knappast illustreras.

28. Dalia Ofer, ”Israel”, i *The World Reacts to the Holocaust*, Baltimore & London 1996, s 873ff. För en mer djupgående analys av Eichmannrättegångens effekter på det israeliska samhället, se Hannah Yablonka, *Medinat Israel Neqed Adolf Eichmann*, Jerusalem 2001.

29. FIGUR 2, ”Ha-Paam – Lo Korban, Ela Shofet!”, 11/4 1961, *Maariv*. Amalek och Haman är bibliska gestalter som försökte utplåna det judiska folket, Amalek under ökenvandringen efter uttåget ur Egypten och Haman under Persiens glansdagar. Chelmnitzky var en kosackledare som under mitten av 1600-talet mördade tiotusentals judar i Ukraina. I det ukrainska historiemedvetandet har denna aspekt av Chelmnitzkys gärning tonats ned, och istället ses han som en nationell frihetshjälte.

FIG. 2.

Israel under angrepp 1967–1982

Trots att den statssionistiska tolkningen av Förintelsen inte bara var den dominerande tolkningen i det israeliska offentliga samtalet, utan dessutom den normerande tolkning som fördes fram i undervisning och statligt arrangerade minnesceremonier som den på minnesdagen för Förintelsen, så kom den att försvagas och till sist marginaliseras. Denna förändring berodde på den dramatiska politiska utvecklingen både i Mellanöstern och på den globala arenan, främst sexdagarskriget i juni 1967, jom kippurkriget i oktober 1973 och den diplomatiska kampanj som Sovjetunionen och ett antal arabländer förde mot Israel i FN, en kampanj som kulminerade 1975 med resolution 3379 från FN:s generalförsamling, som fördömde sionism som rasism.

De båda krigen 1967 och 1973 var på många sätt traumatiska erfarenheter för den judiska staten och samtidigt som de underminerade den statssionistiska devisen om normalisering av det judiska folkets ställning i världen, så skapade de också en belägringsstämning i Israel. Detta var särskilt tydligt under veckorna som ledde fram till sexdagarskriget. Under försommaren 1967 förvärrades den diplomatiska krisen med Egypten sakta men säkert i och med blockerandet av Suezkanalen och Tiransundet för israelisk sjöfart, den egyptiska återmilitariseringen av Sinaihalvön och Nassers bejublade tal vid massmöten i Kairo om att utplåna Israel och kasta judarna i havet. Resultatet

blev en växande känsla av osäkerhet i Israel, och allmänheten började för första gången på allvar betvivla den statssionistiska tesen om att upprättandet av en judisk stat var en garanti för det judiska folkets fortlevnad.³⁰ Denna känsla av osäkerhet för att inte säga livsfara i en fientligt sinnad omgivning förstärktes ytterligare i och med Egyptens och Syriens överraskande militära angrepp i oktober 1973, symboliskt nog inlett på den judiska kalenderns heligaste dag, jom kippur, försoningsdagen.

Den mest märkbara effekten av kriget på historiekulturen i Israel i allmänhet var en ytterligare förstärkning av effekten av rättegången mot Adolf Eichmann, såtillvida att israelerna kom att hysa allt större förståelse och sympati för Förintelsens vanliga offer, för dem som känt snaran dras åt men inte förmått eller kunnat ta till vapen för att bekämpa nazisterna.³¹ I vissa fall övergick till och med denna sympati för Europas judar under andra världskriget i en identifikation med desamma, där israelerna såg sig stå inför faran av en ny Förintelse, och det är framförallt denna aspekt, mer än den förändrade synen på offren, som kommer till uttryck i bruket av Förintelsen i dagspressens politiska karikatyrer.

Till den första minnesdagen för Förintelsen efter sexdagarskriget 1967 publicerades en karikatyr i *Maariv* som gick till skarpt angrepp på Polen i krigets efterföljd (Figur 3). På en karikatyr från den 24 april 1968 avbildas Polen i form av en man som kommer stapplande fram längs en gata en sen natt. Han har druckit sig berusad och håller fortfarande en flaska i handen. På flaskan står det "antisemitism". Mannen kan inte heller stå upprätt, utan måste luta sig mot en lyktstolpe, på vars lykta hammaren och skäran är målade.³² Bakgrunden till karikatyren, som kritiserar både den polska regimens agerande och det stöd den får av Sovjetunionen, är att det kommunistiska Polen bröt alla förbindelser med Israel efter de israeliska framgångarna i sexdagarskriget samt inledde en utrensningsskampanj riktad mot de polska judarna, som först tvingades lämna kommunistpartiet och sedan i tusental berövades sina polska medborgarskap och tvingades i landsflykt.³³

Händelseutvecklingen i Polen uppfattades som parallell till de kommunistiska staternas behandling av den judiska staten. På så vis stärktes den konceptuella kopplingen mellan Europas förföljda judar och staten Israel i den

30. Tom Segev, *The Seventh Million. The Israelis and the Holocaust*, New York 1991, s 387ff.

31. Yablonka 2001, s 243ff.

32. FIGUR 3, "Bizayon", 24/4 1968, *Maariv*.

33. Howard M. Sachar, *The Course of Modern Jewish History*, New York 1990, s 601f.

FIG. 3.

israeliska historiekulturen. Denna tendens underminerade snabbt statssionismens som sin tidigare starka ställning till trots snabbt vittrade bort och försvann. Den ersattes istället av ett politiskt bruk av Förintelsen med ett helt annat budskap. Istället för att tala om skillnaden mellan nu och då samt här och där, betonas likheterna och parallelliteten mellan Europas förföljda judar och Israel. Denna tendens syns även i karikatyrer med en direkt rollöverföring, där arabledare som president Nasser i Egypten och kung Hussein av Jordanien framställs som Hitlers efterföljare eller nazister.³⁴

Det israeliska misstroendet mot omvärlden, främst arabvärlden och Sovjetunionen och dess lydstat, ökade ytterligare i och med kampanjen för att isolera Israel som drogs igång sedan Kairo och Damaskus under jom kippurkriget i oktober 1973 misslyckats med att nå sina mål med militära medel. Denna kampanj, vars klimax var den tidigare nämnda FN-resolutionen 3379 och som kom 1975, ledde till att den israeliska känslan av utanförskap förstärktes ytterligare, något som kommer till uttryck i de politiska karikatyrerna på minnesdagen för Förintelsen. Gång efter annan återkommer motiv som uttrycker synen att världssamfundet inte bryr sig om lärdomarna av Förintelsen, eller försöker glömma nazisternas folkmord på Europas judar. I en kari-

34. Se till exempel, "Le-Zekher Pitronot Acharim...", *Yediot Aharonot* 16/4 1969, och "Leacher Esrin Shanah", 19/4 1963 *Davar*.

katyr i den socialistiska dagstidningen *Al Ha-Mishmar* den 8 april 1975 beskrivs detta genom att en arm med en judestjärna på håller fram en ljusstake med sex ljus, en symbol för Förintelsens sex miljoner offer, över en maskäten jordglob, där maskarna som förskräckt plirar mot ljuset formar ett hakkors. Intill maskhålen på jordgloben står det "1975".³⁵ Ett liknande, ännu tydligare exempel på bruket av Förintelsen i avvisandet av resolution 3379 finner man i samma tidning 1976 (Figur 4). Där avbildas en judisk gravsten till höger med de sex symboliska ljusen bakom. Till vänster står en jordglob, som för att undvika att se ljuset skyler ögonen. Bakom jordgloben står FN-skrapan i New York och över den svävar ordet "Jizkor", *han minns*, vilket är namnet på en traditionell judisk bön för de döda.³⁶

Det tydligaste bruket av Förintelsen i delegitimeringen av FN kommer till uttryck i en karikatyr publicerad i *Maariv* den 30 april 1981 (Figur 5). Den är uppdelad i tre delar, där en långhårig kavajklädd man med pipa i handen, en representant för den internationella kritikerkåren, beskriver en för Israel helt oacceptabel diplomatisk process. I den första delen avbildas den typiske israelen med kibbutzmedlemmens tembelhatt och en vit flagga över axeln som knäböjer framför Yassir Arafat som står med en k-pist i handen. Israelen överräcker ett dokument och den kavajklädde mannen säger: "Det är dags för Israel att ge upp sina positioner och äntligen erkänna PLO." I den andra delen ser man en kaotisk, brinnande stad där det pågår en blodig närstrid. Mannen visar på stridsscenen och säger: "Det gäller att upprätta en flernationell stat som i Libanon. Och om det tråkigt nog skulle inträffa ett missöde...". Denna mening avslutas i den tredje och sista bilden: "[...] så finns det alltid en möjlighet att hålla två tysta minuter i FN." I bakgrunden ses en scen från Generalförsamlingen, där en skara ledamöter står med sänkta huvuden under två tysta minuter medan generalsekreteraren står i talarstolen, som en avspegling av en minnesceremoni på minnesdagen för Förintelsen i Israel.³⁷

Begin, Libanon och splittring efter 1982

I samband med Likudsegeren i valet 1977 intensifierades det politiska bruket av Förintelsen. Menachem Begin, vars föräldrar och flera andra familjemedlemmar mördats av nazisterna, hade tagit starkt intryck av Förintelsen. I sin

35. "1945-1975", 8/4 1975, *Al Ha-Mishmar*. Se även till exempel, "Shoah", 24/4 1979, *Al Ha-Mishmar*. "Yizkor", 13/4 1980, *Al Ha-Mishmar* och "Yom Ha-Zikaron La-Shoah Ve-La-Gvurah", 30/4 1992, *Maariv*.

36. FIGUR 4, "Yizkor", 27/4 1976, *Al Ha-Mishmar*.

37. FIGUR 5, "Shtei Dakot Dumiah", 30/4 1981, *Maariv*.

FIG. 4.

FIG. 5.

egenskap av ledare för högerpartiet Likud blev Begin premiärminister efter valet 1977, när arbetarpartiet hamnade i opposition för första gången sedan staten utropades 1948. Den främsta politiska lärdom, som Begin drog av Förintelsen, var att det judiska folket måste vara starkt och försvara sig och sitt land till varje pris för att förhindra en ny Förintelse. Så rättfärdigade han till exempel sitt beslut att i juni 1981 låta bomba ett irakiskt kärnkraftverk, som misstänktes vara avsett för att framställa kärnvapen.³⁸ Även invasionen av Libanon den 5 juni 1982 i syfte att krossa PLO rättfärdigades genom ett politiskt bruk av Förintelsen. I den politiska retorik som Begin använde för att försvara invasionen utnyttjade han ofta Förintelsen, inte sällan på ett sätt som kom att möta öppet motstånd i den allmänna debatten. Han jämförde ofta PLO med nazisterna, organisationens stadgar – som stipulerade Israels förstörelse – med *Mein Kampf* och Arafat med Hitler. På samma sätt som Begins krig var impopulärt, accepterades inte heller hans bruk av Förintelsen, och när han i ett brev till den dåvarande amerikanske presidenten, Ronald Reagan, menade att erövrandet av Arafats högkvarter i Beirut var som att inta Hitlers bunker i Berlin inleddes en skarp och uppsplitande debatt om bruk och missbruk av Förintelsen.³⁹

Konsekvenserna av Begins politiska bruk av Förintelsen, ett bruk som också uppfattades som politiskt – för att inte säga politiserat – kanske främst eftersom det saknade legitimitet hos stora delar av allmänheten, blev indirekt att det konsensusartade politiska bruket av Förintelsen i den israeliska historiekulturen kom att brytas upp. För första gången kom Förintelsen att brukas politiskt som ett vapen både av högern och av vänstern i den inrikespolitiska debatten i Israel, istället för som tidigare enbart som en enande faktor i utrikespolitiken. Ett tydligt exempel på att alternativa bruk av Förintelsen vann inflytande är den debatt som anordnades i Knesset 1983 under rubriken ”Femtio år efter nazisternas maktövertagande – dagen och dess lärdomar”. Debatten organiserades av Yair Tzaban från det socialistiska oppositionspartiet Förenade Arbetarpartiet, som kritiserade regeringens politik i Libanon med Förintelsen som argument.⁴⁰ Denna utveckling avspeglas också i de politiska karikatyrerna.

38. Nadir Tsur, *Retorika Politit. Manhigim Israeliim Be-Matzavei Lachatz*, Tel Aviv 2004, s 144.

39. Benny Morris, *Righteous Victims. A History of the Zionist-Arab Conflict 1881–2001*, New York 2001, s 514f.

40. Segev 1991, s 402.

Även efter Begins regeringstillträde förekom naturligtvis karikatyrier där bruket av Förintelsen visar på en tydlig kontinuitet, som till exempel en karikatyr från 1990 som föreställer Tyskland i gestalt av en gammal man, klädd i högtidlig frack och hög hatt. Tyskland faller krokodiltårar över Förintelsens offer och lägger ned en krans vid ett monument som påminner om en judisk grav. Samtidigt har frackskörtens förlängning formen av två missiler, den ena märkt Libyen och den andra Irak.⁴¹ Här anklagas alltså den tyska regeringen för hyckleri; samtidigt som den talar om vikten av att minnas Förintelsens offer, säljer den vapen till Libyen och Irak – två stater som israelerna anklagade för att sträva efter att utplåna dem som överlevt Förintelsen.

Bland de bilder som representerar ett nytt politiskt bruk av Förintelsen kan nämnas en karikatyr från 1983, som tar upp problematiken kring huruvida Israel tillkom trots eller tack vare Förintelsen. Detta var, och fortsätter att vara, en hett debatterad fråga med ringa praktiskt men stort symboliskt värde. Karikatyren föreställer en karta över staten Israel som utgörs av en tegelmur. Kartan är i själva verket ett utsnitt av en stor hakkorsförsedd krematorieskorsten.⁴² Här representeras staten Israel som byggd på resterna av Förintelsen, som en konsekvens av nazisternas folkdöd på Europas judar.

Ett annat exempel på en ännu känsligare fråga med såväl symboliska som praktiska konsekvenser är frågan om fredsprocessen med palestinierna. Denna blev inte aktuell på allvar förrän efter Kuwaitkriget 1991 och den därpå följande Madridkonferensen 1993, vilken i sin tur ledde fram till den så kallade Osloprocessen. Eftersom detta är en process som inte är avslutad har jag valt att vänta med en fullödig analys av det politiska bruket av Förintelsen i samband med denna. En illustration till hur Förintelsen kan brukas för att mana regeringen att skynda på fredsprocessen skall dock nämnas. Det är en karikatyr publicerad i *Maariv* 1993, inför inledande fredssamtal i Washington DC (Figur 6). På karikatyren avbildas en fredsduva med en olivkvist i munnen som flyger i riktning "Washingtonsamtalen". Duvan bär också på en tung israelisk flagga med den sedvanliga Davidsstjärnan utbytt mot en judestjärna av det snitt som judarna i Europa tvingades bära under Förintelsen.⁴³ Budskapet om att regeringens förhandlare bör lämna Förintelsens tyngande börda hemma i Israel och inte ta den med sig till USA förstärks dessutom av

41. Osignerad, 22/4 1990, *Maariv*. Se även till exempel "Yom Ha-Zikaron La-Shoah Ve-La-Gvurah", 3/5 1978, *Al Ha-Mishmar*.

42. Osignerad, 10/4 1983, *Maariv*.

43. FIGUR 6, "Lizkor", 18/4 1993, *Maariv*.

FIG. 6.

en ledarartikel som publicerades intill, där det talas om vikten av att skilja frågan om Förintelsen från frågan om palestinerna för att kunna hantera båda frågorna på ett konstruktivt sätt.⁴⁴

Avslutning

Historiemedvetandet i Israel har genomgått långtgående förändringar under det dryga halvsekel som förflutit sedan staten utropades. Detta gäller inte minst bilden av Förintelsen. Under de första decennierna, fram till Eichmannrättegången 1961, låg fokus starkt på Warszawaghattoupproret och det hjältemod och den väpnade kamp som kom till uttryck där. 1960-talet karaktäriserades av en breddning av begreppet hjältemod till att inkludera även andra handlingsmönster än den väpnade kampen mot nazisterna och en nyornad sympati för Förintelsens vanliga offer och överlevande. Som en följd av krigen 1967 och 1973 fördjupades denna sympati och övergick i en identifikation med Förintelsens offer, framförallt på den samhälleliga nivån, där Israel kom att ses som juden i Europa på 1930-talet – som ensam och isolerad i en fientlig och aggressiv omgivning.

Denna utveckling kan dock bara delvis skönjas i de politiska karikatyrerna.

44. "Mashkichei Ha-Shoah", osignerad ledare, 18/4 1993, *Maariv*.

Tematiken kring hjältemod och lidande är i princip helt frånvarande i detta bildmaterial, antagligen på grund av att denna tematik var av en natur som inte lämpade sig för det utpräglat politiska bruk som återfinns i dessa karikatyrer. Under den tidigare delen av undersökningsperioden domineras karikatyrerna av ett statssionistiskt perspektiv som tydligt avspeglar den ideologiska dikotomin mellan "nu" och "då" respektive "här" och "där". Efter 1967 ersätts detta perspektiv tämligen snart av sin motsats när dikotomierna istället upplöses och kategorierna tillåts sammanfalla i det politiska bruket av Förintelsen.

Efter högerns valseger, och ännu tydligare efter invasionen av Libanon 1982, bröts det tidigare politiska bruket av Förintelsen upp, och den nationella konsensus som rått kring vilka de korrekta lärdomarna av Förintelsen var försvann. Begins frekventa och aggressiva bruk av Förintelsen födde en motreaktion där vänstern också började använda Förintelsen som ett politiskt och moraliskt vapen mot regeringen. Denna utveckling kan följas också i de politiska karikatyrerna, där det under 1980-talet blir omöjligt att fortsätta att tala om ett enda politiskt bruk av Förintelsen och man istället kan börja skönja olika betraktelsesätt och bruk. Detta illustreras tydligt av det faktum att man nu för första gången sedan 1959 och kritiken av utformningen av lagstiftningen kring minnesdagen för Förintelsen, tar upp inrikespolitik till kommentar i de politiska karikatyrerna med Förintelsen som tema.

Analysen visar således att de politiska karikatyrerna inte kan ses som någon enkel avspegling av historiekulturen i allmänhet. Viktiga teman och dominerande värden och perspektiv lyser med sin frånvaro, sannolikt till följd av att de inte alltid låter sig lånas till ett politiskt bruk av historien. Samtidigt kan man ändå se en tydlig utveckling av det politiska bruket av Förintelsen som löper parallellt med utvecklingen i historiekulturen i övrigt. De politiska karikatyrerna på minnesdagen för Förintelsen står med andra ord att finna någonstans i skärningspunkten mellan historiekulturen och den politiska kulturen och båda dessa sfärer sätter sina avtryck i bilderna.

Summary: Political Use of the Holocaust in Caricatures in Israeli Press on Holocaust Memorial Day 1959–1993

The Holocaust has had, and continues to have, a considerable influence on Israeli society and it casts its shadow over practically every aspect of societal life in the Jewish state. Even though the influence is strong, it is not uniform and it has changed over time. One of the fields in which this can be discerned is in the Israeli political discourse. The Holocaust has from time to time been used as a tool in political arguments by both the Left and the Right, justifying various policies with different, and frequently clashing, lessons drawn from the Nazi genocide of European Jewry.

Even though the use of the Holocaust is multifaceted and shifting, one can see a general development of roughly three stages. These three stages of the political use and shifting interpretations of the Holocaust in the Israeli press are connected to the political developments in the state of Israel and in the Middle East and have nothing to do with the Holocaust *per se*. The first stage, characterised by statism and a strong propensity to look forward and to stress the difference in the status of the Jewish people after the establishment of the state of Israel, lasted from the inception of the state in 1948 until the Six Day War in 1967. The second stage, lasting from 1967 until 1982, was dominated by a growing sense of threat. During this period, the previous strong distinction between then and there versus here and now, was weakened and warnings of a renewed Holocaust became more common. The last stage, from the invasion of Lebanon in 1982 until the start of the peace process with the Palestinians in 1993, is characterised by deeper divisions and a loss of consensus regarding the interpretation of the Holocaust.

Analysing the caricatures in the Israeli press on Holocaust Memorial Day, one is struck by how clearly they reflect these three stages of the development of the use of the Holocaust in Israeli political discourse.